

# Her Dem Kadın

(Kutsal Metinler ve İslâmî İlimlerde)

*Editör*

Dr. Gülşen İstek

**BEYAN**

**Her Dem Kadın**, Beyan Yayınları'nın 976. kitabı olarak yayına hazırlandı; dizgi ve sayfa düzeni DBY Ajans, kapak Yusuf Kot, baskı ve cild Erkam Yay. San. Tic. A.Ş. (Sertifika: 19891 İkitelli OSB Mh. Atatürk Bulvarı Haseyad 1. Kısım No: 60/3 C Başakşehir - İstanbul Tel: +90 212 671 07 00 -Pbx-) tarafından gerçekleştirildi ve Nisan 2021'de İstanbul'da yayımlandı. ISBN 978-625-7188-54-8

Sertifika No: 14723

## **BEYAN YAYINLARI**

Ankara Cad. 21 • 34112 Cağaloğlu-İstanbul  
Tel: +90 212 512 76 97 - Tel-Faks: +90 212 526 50 10  
[www.beyanyayinlari.com](http://www.beyanyayinlari.com) / [bilgi@beyanyayinlari.com](mailto:bilgi@beyanyayinlari.com)  
[www.facebook.com/beyanyayinlari](https://www.facebook.com/beyanyayinlari)  
[www.twitter.com/beyanyayinlari](https://www.twitter.com/beyanyayinlari)  
[www.instagram.com/beyanyayinlari](https://www.instagram.com/beyanyayinlari)



## Bir Mufessir Olarak Hz. Âişe

Abdulkadir KARAKUŞ\*

### Giriş

Ümmü'l-mü'minîn Âişe bint Ebî Bekr es-Sıddîk el-Kureşîyye adıyla maruf Hz. Âişe (öl. 58/678), Hz. Peygamber'in yakın arkadaşı ve kendisini ilk tasdik edenlerden Hz. Ebûbekir'in (öl. 13/634) ve eşi Kinâne kabilesinden Ümmü Rûmân bint Âmir b. Uveymir'in kızı olarak bi'setin dördüncü yılında dünyaya gelmiştir.<sup>1</sup>

Hz. Peygamber'e eş olması münasebetiyle onun yanında çok değer görmüş ve Hz. Peygamber kendisine seslenirken, ismi yerine, sevgisini izhar etmek üzere “Uveys” (عويش),<sup>2</sup> “Âiş” (عائش)<sup>3</sup>

\* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, akarakus@siirt.edu.tr orcid.org/0000-0003-2387-2402.

1 Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1410/1990), 8/6; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvid (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415), 8/231-232; Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed ez-Zerkeşî, *el-İcâbe li îrâdi me'stedrekethü Âişe ale's-sahâbe*, thk. Saîd el-Afgânî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1358/1939), 40.

2 Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, thk. Amr b. Garâme el-Umrevî (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1995), 68: 181; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8/253; Zerkeşî, *el-İcâbe*, 38.

3 Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. (Beyrut: Müessesetü'risâle, 1405/1985), 2/146.

ve “Ayşe” (عائشة)<sup>4</sup> gibi isimler kullanmıştır. Ayrıca beyaz tenli olmasından dolayı Hz. Âişe’ye Hümeyrâ (حميراء) dendiği, kendisine Hz. Peygamber’in bu şekilde hitap ettiği de rivayet edilmiştir.<sup>5</sup> Hz. Âişe, sadece Hz. Peygamber tarafından değil aynı zamanda müminlerin annesi olması münasebetiyle diğer Müslümanlar tarafından da çok sevilmiş ve sayılmıştır. Tâbiünden olan ve aynı zamanda Hz. Âişe’nin kendisini evlat edinip,<sup>6</sup> “Sen bana evlatlarım içerisinde en sevimli olanlardansın” diyerek taltif ettiği öğrencisi Mesrûk b. el-Ecda’ (öl. 63/683 [?]), Hz. Âişe’den rivayet ettiği hadislerin senedinde ondan, “Habibullah’ın sevgilisi, Sıddîk kızı Sâdika bana şöyle rivayet etti” (حدثني الصادقة ابنة الصديق حبيبة حبيب الله) şeklinde bahsetmiş<sup>7</sup> ve böylece ona olan sevgi ve saygısını izhar etmiştir.

Hz. Peygamber eşi Âişe’ye çok büyük bir sevgiyle bağlanmış ve ilişkileri karşılıklı saygı ve sevgi temelleri üzerine oturmuştur. Hz. Peygamber kendisine yapılan davetlere Hz. Âişe’yle birlikte gitmiş,<sup>8</sup> onunla koşu müsabakası yapmış,<sup>9</sup> birlikte mızraklarıyla savaş oyunları oynayarak gösteri yapan Habeşlileri seyretmişlerdir.<sup>10</sup>

4 Zerkeşî, *el-İcâbe*, 37.

5 İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 8/64; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 2/140.

6 Ebûbekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, thk. Beşşar Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Daru’l-garbi’l-İslâmî, 1422/2002), 15/311.

7 Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 2/181; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8: 233.

8 Bk. Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, ts.), “Eşribe”, 139.

9 Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût – Muhammed Kâmil Karabelli (by.: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 1430/2009), “Cihâd” 68 (No. 2578); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. (by.: Müessesetü’r-risâle, 1421/2001), 43/313 (No. 26277); Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 2/174.

10 Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır ( b.y.: Dâru tavki’n-necât, 1422), “Salat” 68 (No. 455); Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebü’l-matbûâtü’l-İslâmiyye, 1406/1986), “İydeyn”

Hız. Peygamber onun nazlanmasına müsaade edip nazlarına sevgiyle karşılık vermiş ve onun sorduğu soruları önemseyerek onları büyük bir özenle cevaplamıştır.<sup>11</sup> Sevgi ve saygı temelli bu münasebetleri Hız. Peygamber'in vefatına kadar devam etmiş ve nihayet Hız. Peygamber Hız. Âişe henüz on sekiz yaşında iken,<sup>12</sup> onun odasında vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.<sup>13</sup>

Böylesi bir aile yapısı içerisinde Hız. Peygamber onu tam bir âlim olarak yetiştirmiştir. Bu yazıda, Hız. Peygamber'in terbiyesi altında yetişen Hız. Âişe'nin ilmi kişiliği, kendisi için hazırladığı özel Mushaf'ı ve Kur'ân tefsirindeki yeri konuları araştırılacaktır.

## 1. İlmî Şahsiyeti

Hız. Âişe'nin içinde yaşadığı, doğup büyüdüğü ailesi ve sosyal çevresi oldukça saygındı. Babası Ebûbekir, hem İslâm öncesi dönemde hem de Müslüman olduktan sonra ticaretle uğraşan bir kimseydi ve aynı zamanda Kureyş kabilesi içerisinde hatırı sayılır zenginlerdendi. Hız. Muhammed'e ilk inananlardan olup Müslüman olunca tüm ailesi de İslâm dinini kabul etmişti. Müslüman olduktan sonra servetinin büyük kısmını din uğrunda, Müslüman kardeşlerinin ihtiyacını karşılamak üzere harcamış ve Hız. Peygamber'in övgü ve takdirine mazhar olmuştu.<sup>14</sup> Aynı zamanda Ebûbekir, Hız. Peygamber

34 (No. 1595); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 16/567 (No. 10967), 42/204 (No. 25333), 43/208, 350 (No. 26101, 26328); Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2/151.

11 Mustafa Fayda, "Âişe", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2/202.

12 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 8/49.

13 Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, thk. Muhammed Abbâs (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1403/1983), 2/875; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8/234.

14 Bk. Saïd Fâyiz ed-Dahîl, *Mevsûatü fıkhî Âişe ümmi'l-mü'minîn; hayâtühâ ve fıkhuhâ* (Beyrut: Dâru'n-nefâis, 1409-1989), 27-30; Seyyid Süleymân en-Nedvî, *Sîretü's-seyyide Âişe; Ümmil-mü'minîn*, çev. thk. Muhammed Hâfız en-Nedvî (Beyrut: Dâru'l-kalem, 1424/2003), 40-42.

hayattayken Kur'ân'ı ezberlemiş ve sahabenin önde gelen karilerinden birisi olmuştu. Bundan dolayı da Hz. Peygamber hastalandığında, kendisini yerine imamlık yapmak üzere vekil tayin etmişti.<sup>15</sup>

Dolayısıyla Hz. Âişe, İslâm'ın yaşandığı bir ailede ilk Müslümanlardan olan Kur'ân ehli bir babadan, Müslüman bir anneden dünyaya gelmişti. Evleri Hz. Peygamber'in sıklıkla gelip gittiği bir yer olması hasebiyle Anne babasının yanında Hz. Peygamber'den de İslâm hakkında bilgi sahibi olma imkânına sahip olmuştu.<sup>16</sup> Hz. Aişe babasının Kur'ân bilgisinden azami derecede faydalanarak, ondan işittiği ayetleri keskin zekâsı ve ezber kabiliyeti sayesinde hemen ezberlemiş, o da babası gibi Hz. Peygamber'in sağlığında Kur'ân hafızı olan sahabiler arasına katılmıştı. Bunların yanında babasının; Arapların nesebi, tarihi ve şiiri ile ilgili bilgilerinden azami derecede faydalanmış ve bu ilimleri ondan öğrenmişti. Bundan dolayı da Arap şiirlerinden pek çok beyit ezberlemiş,<sup>17</sup> kız kardeşi Esmâ'nın (öl. 73/692) oğlu Urve b. Zübeyr (öl. 94/713) onun şiir bilgisi hakkında: "Ne tür olayla karşılaşsa mutlaka onunla ilgili bir şiir söylerdi" demiştir.<sup>18</sup>

Hz. Âişe, Hz. Peygamberle evlendikten sonra Kur'ân'a olan vukufiyetini daha da artırarak Kur'ân'ı en iyi bilen ve anlayan sahabeler arasına katılmıştır. Böylece Hz. Âişe, Kur'ân'ın ezberlenmesiyle ve kıraatiyle meşhur olan sahabeler arasındaki yerini almıştır.<sup>19</sup>

15 Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi sahihi'l-Buhârî* (Beyrût: Dâru'l-Marife, 1379), 9/ 52.

16 Bu konuda kendisinden şu bilgi nakledilmiştir: "Benim aklum ermeye başladığından beri annem ve babam İslâm dinine mensuptular. Gün geçmezdi ki Hz. Peygamber bize; sabah ve akşam uğramış olmasın..." Buhârî, "Menâkübü'l-Ensâr", 45 (No. 3905).

17 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2/182; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8/233.

18 İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber, *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1412/1992), 4/1883.

19 Şemsüddin Ebû'l-Hayr ibnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâ' (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/6.

Babasının evindeki eğitimi, Hz. Peygamber’le çok küçük yaşta evlendikten sonra da nebevi hikmetle beslenerek devam etmişti. Müminlerin annesi olma ayrıcalığına kavuşan Hz. Âişe, fıtratında var olan zekâsı, kuvvetli hafızası ile ilimde, şiir ve edebiyatta zirve yapmış, etkili konuşması ve muhteşem hitabeti ile de lider bir kişiliğe kavuşmuştu. Hz. Peygamber’in kendine verdiği büyük destek sayesinde iyi bir âlim olarak yetişmiş, Kur’ân’a vukufiyet, hadis, fıkah, tıp gibi pek çok alanda zamanın önde gelen âlimleri arasına girmiş ve ashabın büyüklerinin görüşlerine müracaat ettiği bir şahsiyet olmuştu.<sup>20</sup>

O, Hz. Peygamber’den görerek ve işiterek aldığı bilgilerin yanında anlayamadığı hususları yine ona sorarak öğreniyor<sup>21</sup> ve böylece ayetlerin ve Hz. Peygamber’in açıklamalarının maksat ve hikmetlerini ilk ağızdan öğrenmiş oluyordu. Kendisi soru sormaktan çekinmediği gibi soru soran kadınları da özellikle takdir ediyor ve soru sormaktan çekinmeyen ensar kadınları hakkında şöyle diyordu: “Ensar kadınları ne güzel kadınlardır ki dini konuda bilgi sahibi olmak için soru sormaktan çekinmemektedirler”.<sup>22</sup>

Hz. Âişe, Hz. Peygamber’le beraber olduğu sekiz yıl beş aylık süre zarfında onun peygamberlik hayatına da doğrudan vakıf olarak Kur’ân’ın nüzûlüne şahit olmuş ve bu sayede pek çok şey öğrenmişti. Nazil olan ayetlerin esbâb-ı nüzûlünden, onların indiği ortamın sosyolojisine ve ayetlerin bağlamıyla ilgili hadiselerle varıncaya

20 Ebû Abdillâh el-Hâkim, *el-Müstedrek ale’s-sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru’l-kütübî’ilmîyye, 1411/1990), 4: 12-13 (No. 6732-6733); İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8/233; Nedvî, *Sîretü’s-seyyide Âişe*, 245. Ebû Musa el-Eş’arî bu hususu şöyle vurgulamıştır: “Biz ne zaman anlamakta zorlandığımız bir hadisle karşılaşmış bu konuda Âişe’ye bir soru yöneltiysek mutlaka ondan uygun bir cevap aldık” Muhammed b. İshâk et-Tirmizî, *Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Dâru’l-garbi’l-İslâmî, 1998), “Menâkıb”, 63 (No. 3883).

21 Buhârî, “İlim”, 36 (No. 103).

22 Müslim, “Hayz”, 61.



kadar vahyin inişine en yakından tanıklık etmiş, ayetleri ilk ağızdan işitme ve öğrenme imkânı bulmuştu. Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın beyanı sadedindeki açıklamalarının ve Kur'ân'ın canlı bir şahidi olarak yaşayışına dair hadislerinin canlı bir şahidi olma ayrıcalığına kavuşmuş ve ondan pek çok hadis aktarmıştı.

Hz. Âişe, Hz. Peygamber'den öğrendikleriyle ümmetin önde gelen âlimlerinden olduğu gibi aynı zamanda o, sahip olduğu hafıza kuvvetinin bir sonucu olarak Hz. Peygamber'in beyanlarını kendinden sonrakilere ulaştırma hususunda büyük gayretler göstermişti. Bu minvalde rivayet ettiği hadislerin sayısı 2210 civarındadır.<sup>23</sup> Bunlardan 174 tanesi, Buhârî (öl. 256/870) ve Müslim'in (öl. 261/875) ittifakla kabule ettiği hadislerdir. Bundan başka Buhârî'nin *Sahîh*'inde 54, Müslim'in *Sahîh*'inde ise 69 hadis rivayeti mevcuttur ki tümünün toplamı 297'yi bulmaktadır. Böylece Hz. Âişe hem Hz. Peygamber'in diğer hanımlarından hem de Ebû Hüreyre (öl. 58/678), Abdullah b. Ömer (öl. 73/693) ve Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12) dışında diğer sahabîlerin tamamından daha fazla hadis rivayet ederek, binden fazla hadis rivayet edenlere verilen "Müksirûn" unvanını almaya hak kazanan yedi sahabenin dördüncüsü olmayı başarmış tek kadındır.<sup>24</sup> Naklettiği bu hadislerin büyük çoğunluğunu da doğrudan Hz. Peygamber'den rivayet etmiş olması ayrıca önem arz etmektedir.

Tabiatıyla Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in eşi olması ve onun çok yakınında bulunması sebebiyle vahiy konusunda da en doğru bilgiye sahipti. Zira Hz. Peygamber'e vahiy geldiği esnada o da eşinin yanında bulunabiliyordu. Bu özelliğinden dolayı da Kur'ân'ı en iyi bilenler arasında sayılıyordu. Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslâm beldelerinin değişik yerlerinden Kur'ân öğrenmek üzere kendisine

23 Zerkeşî, *el-İcâbe*, 39-40; Nedvî, *Sîretü's-seyyide Âişe*, 244-245.

24 Fayda, "Âişe", 2/204.

müracaatlar yapıyordu.<sup>25</sup> Bu vesilelerle Hz. Âişe hem Hz. Peygamber hakkında hem de Kur'ân ayetleri hakkında kendisine sorulara cevaplar veriyor ve insanları vahyin rehberliğinde eğitime görevini yerine getiriyordu.

Kısaca Hz. Âişe'nin önemli bir âlim olarak yetişmesinde, Hz. Peygamber'in terbiyesi altında bulunmasının, vahyolunan ayetler hakkında anlayamadığı hususları Hz. Peygamber'e sorarak öğrenmesinin, Mescid-i Nebevî'yle iç içe olan odasından mescitteki ilim meclislerini takip etme imkânı olmasının ve zaman zaman da sohbetlere iştirak etmesinin şüphesiz büyük katkıları olmuştur.<sup>26</sup>

Buraya kadar işaret edilen özellikler, Hz. Âişe'nin ilim yolunda mesafeler almasının önünü açmış ve Hz. Peygamber'in eşi ve âlim bir sahabî olarak ümmetin kadınlarına önemli bir model olmuştur. Hz. Peygamber'in eşlerinin ve Asr-ı Saâdetteki kadınların, özellikle de Hz. Âişe'nin durumu ayan beyan ortadayken, kadınların ilim tahsil etmekten menedilmesinin ve toplum hayatından uzaklaştırılmasının, dinin hükümleri ile ne kadar bağdaştığını tartışmanın bir anlamı olmadığı kendiliğinden ortaya çıkacaktır.<sup>27</sup> Bu çalışma, Hz. Peygamber'in evinde ve onun rehberliğinde, bir kadının nasıl yetişmesi gerektiği sorusuna cevap oluşturması yönüyle de önemli bir gerçeği gözler önüne serecektir.

## 1. Mushaf'ı

Hz. Peygamber'in kişiliğine ve eğitimine özel bir önem atfetmesi sebebiyle Kur'ân ile çok yakın bir ilişki içerisinde olan Hz.

25 Buhârî, "Fedâilü'l Kur'ân" 6 (No. 4993); Tirmizî, "Menâkıb", 63 (No. 3879).

26 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: DİB Yayınları, 1988), 1/ 90.

27 Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Zübeyir Karataş, *Kur'ân'da Kadın* (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2020), 230-233.

Âişe, diğer pek çok sahabenin yaptığı gibi kendisine özel bir Mushaf edinmiştir. Sahabe ve tabiîne ait Mushafı liste halinde veren Abdullah b. Ebû Dâvûd (öl. 316/929) Hz. Âişe'ye ait bir Mushaf'ın da mevcudiyetinden söz etmiştir.<sup>28</sup>

Tefsir kaynaklarında Hz. Âişe'nin Mushaf'ından bahsedilerek ona nispet edilen rivayetlere yer verilmiş olması, onun bir Mushaf'ı olduğunun diğer önemli bir delilidir. Onun özel bir Mushaf'ı olduğunun bir başka delili de; Iraklı bir kişinin, sûrelerin tertibiyle alakalı olarak kendisinden Mushaf'ını istemesi üzerine Hz. Âişe'nin Mushaf'ını çıkarıp ona sûreleri ve ayetleri sırayla yazdırmasıdır.<sup>29</sup> Hz. Âişe bu Mushaf'ına, diğer Mushaf sahibi sahabîlerin yaptığı gibi, Hz. Peygamber'den duyduğu tefsir kabildinden bazı açıklamaları da not etmiş ve bu açıklamalar daha sonrakiler için ayetlerin tefsir edilmesinde önemli bir malzeme olarak değer bulmuştur.

Hz. Âişe'nin Mushaf'ında yer aldığı belirtilen tefsir kabildinden açıklamalara şu örnekleri vermek mümkündür:

1. Onun ayetin açıklaması olarak Mushaf'ının kenarına not düştüğü ilk fazlalık şu ayettedir:

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ

“(Ey Müminler!) Namazlara, özellikle orta namaza devam edin ve namazlarınızı samimiyetle kılın”.<sup>30</sup> Bu ayet Hz. Âişe'nin Mushaf'ında:

28 Ebûbekir b. Ebî Dâvûd Abdullah b. Süleymân el-Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbü'l-mesâhif*, thk. Muhammed b. Abde (Kahire: el-Fârûk el-hadîse, 1423/2002), 208-211.

29 Buhârî, “Fedâilü'l Kur'ân” 6 (No. 4993); Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zâmî (Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403), 3/352.

30 el-Bakara 2/238.

## حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَصَلَاةِ الْعَصْرِ

“(Ey Müminler!) Namazlara, özellikle orta namaza ve ikinci namazına devam edin” şeklinde yazılarak ayete “وَصَلَاةِ الْعَصْرِ” ilavesi yapılmıştır.<sup>31</sup> Hz. Âişe bu ilave beyanı, muhtemelen Hz. Peygamber’den duyduğu bir açıklamayı unutmamak için not etmiş ve Mushaf’ında diğer Mushaflarda olmayan bir fazlalık meydana gelmiştir. Bu fazlalık bize, orta namazın öğle namazı olduğunu, bunu ikinci namazının takip ettiğini öğretmektedir. Ancak ayetteki orta namaz konusunda çok farklı yorumlar da yapılmamış değildir.

“Orta namaz” anlamına gelen “الصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ” “es-Salâtu’l-vüstâ” beş vakit namazdan biri olmasına rağmen bu ayette özellikle vurgulanmış böylece bu namaza daha fazla özen gösterilmesi istenmiştir. Hâlbuki Hz. Peygamber zamanında bu namazın hangi namaz olduğu muhtemelen biliniyordu ve bu konuda bir ihtilaf mevcut değildi. Zira sahabe tüm namazlara özen göstermiş, bu arada orta namazını da aynı özenle eda etmişti. Ancak Hz. Peygamber’in vefatından sonra orta namazın hangi namaz olduğu ciddi tartışmaların konusu olmuş ve bu konuda yapılan uzun tartışmalar sonucunda ortaya çok farklı yorumlar çıkmıştır. Bu yorumlarda “وُسْطَىٰ” “Vüstâ” kelimesinin ya “En üstün” anlamı esas alınmış ya da “İki şeyin ortasındaki şey” anlamı öne çıkarılarak bir sonuca varmaya çalışılmıştır.<sup>32</sup> Bu sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür. 1. Sabah namazı 2. Öğle namazı 3. İkinci namazı 4. Tüm farz namazlar, yani beş vakit namazın tamamı.

Hz. Peygamber hayatta iken bu namazın hangisi olduğu konusunda ne bir soru sorulmuş ne de bu konuda tartışma yapılmıştır.

31 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü’l-mesâhif*, 208.

32 Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 1/377.

Muhtemelen sahâbe, beş vakit namazın her birine “orta namaz” gibi önem verdikleri ve hiçbirini geçirmedikleri veya açıklamamakla beraber bildikleri için bu konuyu konuşmamışlardır. Hz. Peygamber’in vefatından sonra orta namazın hangisi olduğu konusunda uzun tartışmalar yapılmış ve ortaya yirmi kadar farklı yorum ve tespit çıkmıştır. Yorum yapanlar ya “vüstâ” kelimesinin “en üstün” mânâsından hareket etmiş ya da bu kelimenin “iki şeyin ortasında olan” mânâsından sonuç çıkarmaya çalışmışlardır. Bu yorumlardan ve tespitlerden üçü hem daha çok konuşulmuş hem de delillerle desteklenmiştir. Buna göre orta namaz: a) Sabah namazıdır. b) İkinci namazıdır. c) Bütün namazlara önem verilsin, hiçbirini geçirilmesin diye belirlenmeden bırakılmıştır.

2. Bir diğer ilave açıklama ise şu ayettedir:

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

“Şüphesiz ki Allah ve melekleri Nebî’ye her türlü yardım ve desteği vermektedir. Ey Müminler! Siz de ona destek olun ve onun emirlerine teslimiyet gösterin”<sup>33</sup> Bu ayet Hz. Âişe’nin Mushaf’ında:

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ وَالَّذِينَ يُصَلُّونَ الصُّفُوفَ الْأُولَى...

“Şüphesiz ki Allah ve melekleri Nebî’ye ve ilk saflarda namaz kılanlara her türlü yardım ve desteği vermektedir...” şeklinde yazılarak ayete “وَالَّذِينَ يُصَلُّونَ الصُّفُوفَ الْأُولَى” ilavesi yapılmıştır.<sup>34</sup> Bu fazlalık,

33 el-Ahzâb 33/56.

34 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü'l-mesâhif*, 211; Şihâbüddin Mahmûd b. Abdillâh el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, thk. Ali Abdülbârî Atıyye (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415), 1/26., Hz. Âişe’nin Mushaf’ındaki bu fazlalığın “وَالَّذِينَ يُصَلُّونَ الصُّفُوفَ الْأُولَى” “İlk saflarda bulunanlar” şeklinde olduğu da belirtilmiştir. Bk. Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed Celâleddîn es-Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr* (Beyrut: Dâru'l-fîkr, ts.), 6/656.

camide cemaatle namaz kılarırken ilk safta olmanın diğer saflara göre daha faziletli olduğunu öğretmektedir.

Hiz. Âişe'nin Mushaf'ında mevcut olduğu rivayet edilen ilave açıklamalar yanında onun Mushaf'ına nispetle farklı okuyuş şekilleri de mevcuttur:

1. Bu duruma ilk örnek:

فَرُوحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتْ نَعِيمٌ

“Ona rahmet, güzel rızık ve nimetlerle dolu bir cennet vardır”<sup>35</sup> ayetidir. Hiz. Âişe bu ayetteki “فَرُوحٌ” kelimesini Hiz. Peygamber'in “Ölümün olmadığı, hayatın devamlı olduğu yer” anlamında “فَرُوحٌ” şeklinde okuduğunu belirtmiş, başka yollarla da bu tür bir kıraat şeklinin mevcut olduğu rivayet edilmiş<sup>36</sup> ve Hiz. Âişe'den rivayetle, Hiz. Peygamber'in kıraatinin bu şekilde olduğu da ifade edilmiştir.<sup>37</sup>

2. İkinci örnek:

وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ

“Biz (bu hayvanları) onların istifadesine sunduk ki, bir kısmından binek olarak faydalansınlar, bir kısmının da etinden yesinler”<sup>38</sup> ayetidir. Hiz. Âişe bu ayetteki “رَكُوبُهُمْ” kelimesini “رَكُوبَتُهُمْ” şeklinde

35 el-Vâkıa 56/89.

36 Ebû Abdillâh Feysüddin el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî – İbrahim Etfiş (Kahire: Dâru'l-kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964), 17/ 232-233.

37 Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh b. Manzûr ed-Deylemî el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî v.dğr. (Mısır: Dâru'l-Mısriyyeti li't-te'lîf ve't-terceme, ts.), 3/131; Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. el-İmâm Ebî Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1422/2002), 9/224; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1420), 10/95.

38 Yâsîn 36/72.

okumuştur.<sup>39</sup> Ancak bu okuyuş, ayetin anlamında her hangi bir değişikliğe yol açmamıştır. Çünkü “الركوب والركوبة”, “*Rakûb ve Rakûbe*” kelimeleri, “الحمول والحمولة”, “*Hamûl ve hamûle*” sözcüklerinde olduğu gibi aynı anlamı ifade etmektedir.<sup>40</sup>

3. Üçüncü örnek:

...وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ...

“...Oruç tutmaya gücü yetenler üzerine, bir yoksulu doyuracak fidiye gerekir...”<sup>41</sup> ayetidir. Hz. Âişe bu ayette geçen “يُطِيقُونَهُ” kelimesini “يُطَوَّقُونَهُ” “*yutavvekûnehû*” şeklinde okumuştur.<sup>42</sup> Bu durumda ayetin anlamı: “Oruç tutmaya güç yetiremeyen kimseler üzerine, bir yoksulu doyuracak fidiye gerekir” şekline dönüşmektedir ve Müslümanlar arasında genel kabul gören anlam da bu şekildedir. Hz. Âişe’nin okuyuşu da bu anlamı vermeyi mümkün kılmaktadır.

4. Bir diğer örnek:

حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ  
وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ

“Geçmişte de peygamberler umutlarını kesip kendilerinin yalancı olarak görüldüklerine kanaat getirdikleri sırada onlara yardımımız gelmiş ve dilediğimiz kimseler kurtuluşa ermiştir. Fakat günaha batmış olanlardan azabımızın geri çevrilmesi mümkün

39 Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân an tefsîri’l-Kur’ân*, 8/136; Süyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, 7/73; Ebû Abdullâh Hüseyin b. Ahmed b. ; Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzî’l-Kur’ân min Kitâbi’l-Bedî’* (Kahire: Mektebetü’l-Mütenebbî, ts.), 126-127.

40 Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân an tefsîri’l-Kur’ân*, 8/136.

41 el-Bakara 2/184.

42 Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Camîu’l-beyân fî te’vîli’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Müessesetü’r-risâle, 1420/2000), 3/430.

olmamıştır”<sup>43</sup> ayetidir. Hz. Âişe bu ayetteki “كُذِّبُوا” fiilini “كُذِّبُوا” şeklinde şeddeli okuyarak<sup>44</sup> ayetin daha kolay anlaşılmasına katkı sağlamış ve burada yalanlayanların peygamberlerin kavimlerine mensup olan insanlar olduğunu beyan etmiştir.

Bu örnekler gibi tefsir kaynaklarından daha pek çok misal bulmak mümkündür. Fakat sınırlı bir araştırmanın bünyesinde bu kadarıyla iktifa etmek meselenin anlaşılmasında herhangi bir nakısa oluşturmaz. Onun tefsiri konusu işlenirken yer yer farklı tefsirlere ve ondan gelen rivayetlere zaten yer verilecektir.

## 2. Müfessirlik Yönü

Hz. Âişe, Hz. Peygamber’e eş olması sebebiyle sürekli onunla birlikte olmuş ve bunun sonucunda da Hz. Peygamber’den hem Kur’ân ve yorumu hem de onun “*Üsve-i hasene*” olarak sunulan örnek hayatı hakkında önemli bilgiler öğrenmişti. Böylece Hz. Peygamber’i ve Kur’ân’ı en iyi tanıyan âlim sahabîlerden ve Hz. Peygamber’in vefatından sonra da ümmetin dertlerine çözümler üreten muallimlerden birisi olarak dünya hayatını tamamlamıştı.

Bu bölümde Hz. Âişe’nin tefsiri ile ilgili olarak birkaç farklı hususa temas edilecektir. İlk olarak onun tefsir metodu belirlenecek sonra Hz. Peygamber’in vefatından sonraki dönemde nakledilen rivayetleri ve Müslümanlar arasında tedavülde olan meseleleri Kur’ân’a arz ederek kabul etmesi veya reddetmesi üzerinde durulacak son olarak da onun tefsirinden bazı örnekler ortaya konacaktır.

43 Yûsuf 12/110.

44 Buhârî, “Tefsîru’l-Kur’ân” 40 (No. 4525); Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Ebû’l-Kâsım et-Taberânî, *Müsnedü’ş-Şâmiyyîn*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1405/1984), 4/196 (No. 3090); Taberî, *Camîu’l-beyân*, 16/307; Süyûtî, *ed-Dürü’l-mensûr*, 4/596.



### 3.1. Tefsirdeki Metodu

#### 3.1.1. Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsiri

Kur'ân tefsirinde en geçerli metotlardan bir tanesi Kur'ân'ı kendi bütünlüğü içerisinde, yine Kur'ân'ın diğer ayetleri ile tefsir etmektir. Zaten bu husus Kur'ân'da da açık bir şekilde vurgulanmış<sup>45</sup> ve teşvik edilmiştir. Hz. Âişe'nin de Kur'ân'ı tefsir etmek için başvurduğu ilk kaynak, Kur'ân'ın bizzat kendisi olmuştur.

Bir keresinde Hz. Âişe'nin öğrencisi Mesrûk, Kâ'b ile İbn Abbâs (öl. 68/687-88) arasında, Hz. Peygamber'in iki kez Allah'ı gördüğü ile ilgili bir konuşmaya şahit olmuş ve bunun üzerine hocası Hz. Âişe'ye; “Muhammed Rabbini gördü mü?” şeklinde bir soru sormuştu. Hz. Âişe de; “Bu söylediğin sözler benim tüylerimi diken diken etti” diyerek böyle bir şey olmayacağını beyan etmesi üzerine Mesrûk da ona, iddiasına delil olarak:

لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى

“Andolsun ki o, Rabbinin en büyük ayetlerinden birini gördü” ayetini<sup>46</sup> okumuştur. Bunun üzerine Hz. Âişe; “Bu anlamı nereden çıkardın anlamadım. Bu ayette Hz. Peygamber'in gördüğü belirtilen Allah değil Cibrîl'dir” diyerek bu iddiaya karşı çıkmış,<sup>47</sup> “Kim Muhammed'in Rabbini gördüğünü iddia ederse... Allah'a ifitra etmiş olur” diyerek tavrını ortaya koymuştu. Sonra da, sen bununla ilgili ayetleri işitmedin mi diyerek ayetten delil getirmiş ve önce:

45 <sup>٤٥</sup> *الرَّ كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ* “Elif Lâm Râ! Bu Kur'ân, her işi hikmete dayalı olan ve her şeyden haberdar olan Allah katından gönderilmiş, ayetleri muhkem olarak ortaya konmuş ve sonra ayrıntılı olarak açıklanmıştır”. (Hûd 11/1).

46 en-Necm 53/18.

47 Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 53 (No. 3278).

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ

“Gözler O’nu kavrayıp idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder. O kavranamaz bir mahiyete ve aklın ermeyeceği bir ilme sahiptir, her şeyden haberdardır” ayetini<sup>48</sup> sonra da:

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يَكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا  
فَيُوحِي بِلَاذِنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيُّ حَكِيمٌ

“Allah bir beşerle ya vahyederek ya perde arkasından seslenecek ya da dilediği şeyi vahyetmek üzere bir elçi göndererek konuşur. Şüphesiz O çok yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir” ayetini<sup>49</sup> okumuş<sup>50</sup> böylece “Hz. Muhammed’in Allah’ı gördüğü” şeklindeki yorumun geçersiz olduğunu ayetlerden delil getirerek çürütmüştü.

### 3.1.2. Kur’ân’ı Hz. Peygamber’e Sorarak Tefsir Etmesi

Hz. Âişe bir gün Hz. Peygamber’e:

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ \* وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

“Artık kim zerre miktarı bir hayır işlerse onu görecektir. Kim de zerre miktarı bir kötülük işlerse onu görecektir” ayetiyle<sup>51</sup> ilgili olarak: “Ya Resulallah! Abdullah b. Cüd’ân<sup>52</sup> (öl. 600 [?]) çokça sıla-i rahim yapardı, yoksulları doyururdu, misafirine ikram ederdi, köleleri

48 el-En’âm 6/103.

49 eş-Şûrâ 42/51.

50 Müslim, “İmân”, 287.

51 ez-Zilzâl

52 Câhiliye devrinde mazlumları koruyan, zenginliği ve cömertliği ile tanınan, bi’setten on yıl kadar önce öldüğü tahmin edilen ve Hz. Âişe’nin akrabası olan Kureyş kabilesine mensup bir kişidir. Hakkında fazla bilgi için bk. Mustafa Fayda, “Abdullah b. Cüd’ân”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1/93-94.

azat ederdi. Bu yaptıklarının kendisine bir faydası olacak mı?” diye sormuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Hayır, çünkü o, bir gün bile “رب اغفر لي خطيئتي يوم الدين” ‘Allah’ım hesap gününde, hatalarımı bağışla’<sup>53</sup> dememiştir” diye cevap vermişti.<sup>54</sup>

Hz. Âişe, muhtemelen bu ayeti “Kim zerre miktarı bir hayır işlerse onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre miktarı bir kötülük işlerse onun cezasını çekecektir” şeklinde anladığı için, iyilikleriyle bilinen bir kişi olan ve İslâm gelmezden önce vefat eden Abdullah b. Cüd’ân’ın yaptığı iyiliklerin akabetini merak ederek Hz. Peygamber’e bir soru sormuş ve anlayamadığı ayeti daha net kavramak için Hz. Peygamber’e müracaat etmiştir. Hz. Peygamber de kendisine, Allah’ı tanımayan, O’nun ulûhiyetini kabul edip O’na sığınmayanlar için herhangi bir kurtuluşun söz konusu olamayacağını beyan etmiştir.

Böylece bu açıklamanın zımında, ayetin mükâfat ve cezadan bahsetmediği, iyilik yapanların da kötülük yapanların da hesap gününde, yaptıklarını amel defterlerinde görecekleri gerçeği ortaya çıkmıştır. Hâsılı Hz. Âişe, anlamakta güçlük çektiği bir ayeti, Hz. Peygamber’e sorarak öğrenmiştir.

### 3.1.3. Sebeb-i Nüzûle Göre Tefsiri

Hz. Âişe Kur’ân’ı anlamaya çalışırken sebeb-i nüzûl bilgisinden de faydalanmış ve ayetleri buna göre yorumlamıştır. Zira ayetlerin anlamlandırılmasında nüzûl ortamının bilinmesi önemli bir husustur.

Hz. Âişe’nin bildirdiğine göre Yahudiler, Hz. Peygamber’e “Ölüp yok olup gidesin” anlamında “es-Sâmü aleyküm” diyerek selam veriyorlar ve bununla kendilerince Hz. Peygamber’le alay etmeyi kastediyorlardı. Bu hadise üzerine:

53 eş-Şuarâ 26/82.

54 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 41/381 (No. 24892); Taberî, *Camîu’l-beyân*, 24/551-552.

... وَإِذَا جَاءُوكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ وَيَتْلُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبْنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ ...

“...Sana geldiklerinde Allah’ın seni selamlamadığı selamla selamlıyorlar. İçlerinden de, ‘Söylediklerimizden dolayı Allah bize azap etse ya!’ diyorlar...” ayeti<sup>55</sup> nazil oldu. Hz. Âişe bunu söyleyenlere: “*es-Sâmü aleyküm ve gazabullah*” “Allah’ın gazabıyla yok olun gidin” veya “*Aleykümü’s-sâmü ve’l-la’netü*” “Lanete uğrayarak ölün gidin” şeklinde mukabelede bulunuyordu. Hz. Peygamber de kendisini: “Ya Âişe, böyle söyleme, zira Allah aşırı gidenleri sevmez, O bütün işlerinde yumuşak davrananları sever” şeklinde uyarıyor ve onların bu selamına “*Ve aleyküm*” “Siz de aynı akıbeta uğrayın” şeklinde cevap veriyordu.<sup>56</sup> Böylece kendisine hakaret edenlere dahi kötü söz söylenmesini istemeyen bir peygamber olarak zihinlere kazınıyordu.

Bu olayda da görüldüğü gibi, Hz. Âişe ayetleri sebab-i nüzûl çerçevesinde anlıyor ve ona göre yorumluyordu. Belki tepkisini Hz. Peygamber gibi ölçülü olarak koyamıyordu, ancak bu durum, Hz. Âişe’nin bir beşer olmasından kaynaklanıyordu. Zira o bir peygamber değil, peygamber eşiydi. Hz. Peygamber’in tavrı da bir peygamberin olaylara bakış ve yaklaşım farkı olarak kayıtlara geçiyordu.

### 3.1.4. İctihat Yoluyla Tefsiri

Hız. Âişe bazı durumlarda ayetin anlamını kendi içtihadıyla belirlemiştir. Bir keresinde Ebü’l-Mühelleb Hz. Âişe’nin yanına gelerek:

55 el-Mücâdele

56 Müslim, “Selâm”, 10-11; Tirmizî, “Tefsîr”, 58 (No. 3301); Ebü’l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî, *Esbâbü Nüzûli’l-Kur’ân*, thk. Âsım b. Abdilmuhsin el-Humeydân (Dammâm: Dâru’l-İslâh, 1412/1992), 411-412; Taberî, *Camiu’l-beyân*, 23/239.

لَيْسَ بِأَمَانَتِكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلَ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَى بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ  
دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا

“Ne sizin kuruntularınız, ne de Ehl-i kitabın kuruntuları... Kim bir kötülük yaparsa bunu yapan kimse, yaptığının cezasını görür ve kendisi için Allah’tan başka bir dost ve yardımcı da bulamaz” ayetindeki<sup>57</sup> cezalandırma hakkında soru sormuş, o da: “Dünyada başınıza gelen bir takım işlerdir” şeklinde cevap vermiştir.<sup>58</sup> Böylece ayette kastedilen kötülüklerin cezasının, insanların başına dünyada iken geleceğini içtihat yoluyla tespit etmiştir.

### 3.2. Meseleleri Akla ve Kur’ân’a Arzı

Hz. Âişe, karşılaştığı meseleleri ve duyduğu haberleri hemen kabul etmeyip bunları aklına ve Kur’ân’a arz etmiş, bunlara onaylattığı haberi, hayata yön verecek bir prensip olarak kabul etmiş ve insanlara duyurmuştur.

Ebû Hüreyre’nin (ö. 58/678) rivayet ettiği bir hadis: “Allah yolunda bir kırbaç bağışlamam, benim için bir veledi zina azat etmekten daha sevimlidir”<sup>59</sup> şeklindedir. Hz. Âişe bu rivayeti duyduğunda: “Allah, Ebu Hüreyre’ye rahmet eylesin, hem yanlış işitmiş, hem de yanlış nakletmiştir” diyerek bu hadisten anlaşılan ilk manaya karşı çıkmış ve işin aslını şu şekilde izah etmiştir:

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ فَك رَقَبَةً

“Ne var ki o, sarp yokuşu geçemedi. Sarp yokuşun ne olduğunu bilir misin? O, bir köleyi hürriyetine kavuşturmadır” ayeti<sup>60</sup>

57 en-Nisâ 4/123.

58 Taberî, *Camî’l-beyân*, 9/236-237.

59 Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/233 (No. 2853).

60 el-Beled 90/11–13.

nazil olduğunda, köle azat etmenin önemini görüp bu işe özenenlerden bir grup Hz. Peygamber’e: “Ey Allah’ın Resulü! Bizim azat edebileceğimiz kölelerimiz mevcut değil. Bize ait sadece hizmetlerimizi gören, işlerimize koşturan siyah cariyelerimiz var. Eğer uygun görürseniz onlara emretsek de, zina etseler ve çocuk doğursalar; biz de onları azat etsek, ne dersiniz?” diyerek müracaatta bulunmuşlardır. Bunun üzerine de Hz. Peygamber: “Allah yolunda bir kırbaç bağışlamam, benim için, bu şekilde dünyaya gelmesine izin vereceğim bir veledi zina azat etmekten daha sevimlidir” buyurmuştur.<sup>61</sup> Dolayısıyla Hz. Peygamber bu sözü durup dururken söylememiş, sahabenin yapmak istediği uygunsuz olay üzerine, zina yoluyla dünyaya gelecek köle çocukların azat edilmesine yönelik olarak söylemiştir. Zaten zina eseri dünyaya gelmiş olan çocuğun bir kabahatinin olması da mümkün değildir. Çünkü zina fiilinin sorumlusu çocuk değil, o çocuğun anne ve babasıdır. Zaten günahkâr olanlar da anne ve babalardır. Kur’ân’da da ebedi bir ilke olarak: “Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez”<sup>62</sup> buyrulmuştur.

Bu rivayet karşısında Hz. Âişe, “Hz. Peygamber böyle buyurmuş” diyerek rivayeti hemen kabul etmemiş, sorgulamış, olayın üzerinde fikir yürüterek meselenin aslını araştırmış ve doğru bilgiye ulaşmıştır.

Ebû Hüreyre’den rivayet edilen bir başka hadis de: “Veledi zina, üç kişinin en şerlisidir” şeklindedir.<sup>63</sup> Hz. Âişe bu hadisi işittiğinde, buna da karşı çıkmış ve sözün sebab-i vürudunu araştırmıştır. Bu araştırma sonucunda Hz. Peygamber’in bu sözü, kendisine eziyet eden ve veledi zina olduğunu öğrendiği bir kişiyi tarif etmek

61 Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/234 (No. 2855); Süyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, 8/524.

62 el-En’âm 6/164; el-İsrâ 17/15; Fâtır 35/18; ez-Zümer 38/7; en-Necm 53/38.

63 Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/233 (No. 2854).

üzere kullandığını öğrenmiştir. Sahabe; “Ya Resulallah! Size eziyet eden kişi veledi zinadır” deyince, Hz. Peygamber, o kişi hakkında; “O bahsettiğiniz kişi, üç kişinin en şerlisidir” buyurmuştur. Hz. Âişe devamında der ki: “Hz. Peygamber o kişiye bu sözü, zina mahsulü olarak dünyaya geldiği için değil kendisine eziyet ettiği için söylemiştir. Çünkü Kur’ân’da:

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ

“Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez”<sup>64</sup> buyrulmuştur ki o kişi anne ve babasının yaptığı bir günahtan dolayı kınanamaz demiştir.<sup>65</sup>

Hz. Aişe, yine Ebu Hureyre’den rivayet edilen “Ölü, dirinin ağlaması sebebiyle azap görür” şeklindeki hadisi duyduğunda da meseleyi Kur’ân’a arz etmiş:

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا

“Allah, kimseye gücünün yetmeyeceği bir şey yüklemez” ayetini de göz önüne alarak bu rivayeti: “Hz. Peygamber, bir Yahudi’nin ölümü üzerine onun evine uğramış, ailesinin Yahudi için ağladığını görünce, ‘Ailesi ona ağlıyor, o da kabrinde azap görüyor’ demiştir” şeklinde izah etmiştir.<sup>66</sup> Böylece azabın ailenin ağlaması yüzünden değil, o kişinin zaten azabı hak etmiş olmasından dolayı gerçekleştiğini ifade etmiştir.

Hz. Âişe’nin bir başka yanlış anlamayı izale ettiği olay ise şu şekilde gerçekleşmiştir. Hadis kaynaklarımızda yer alan: “Üç şey uğursuzluk getirir; ev, kadın ve at”<sup>67</sup> şeklindeki ifadeyi Hz. Âişe

64 el-En’âm 6/164; el-İsrâ 17/15; Fâtır 35/18; ez-Zümer 38/7; en-Necm 53/38.

65 Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/234 (No. 2855).

66 Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/234 (No. 2855).

67 Buhârî, “Cihâd ve’s-siyer”, 47 (No. 2558); Müslim, “Selâm”, 115-120; Ebû Dâvûd, “Tıb”, 24 (No. 3922); Tirmizî, “Edeb”, 58 (No. 2824);

duyduğunda: “Ebû Hüreyre hadisi tam olarak anlayıp kayıt altına alamamıştır. Çünkü o Hz. Peygamber şöyle derken içeri girmiştir: ‘Allah Yahudilerin layığını versin! Onlar uğursuzluğun evde, kadında ve atta olduğunu söylerler’. Ebû Hüreyre sözün sonunu duymuş, fakat başını duymamıştır” şeklinde tepki vermiştir.<sup>68</sup> Hz. Âişe bilmektedir ki uğursuzluk gibi bir telakkiye inanmak doğru değildir ve Hz. Peygamber bir şeyde uğursuzluk aramayı yasaklamış, bunu şirk ile denk tutmuştur.<sup>69</sup> Hatta bu söz, Hz. Peygamber’in evi, atı ve kadını uğursuz varlıklar olarak değil insanoğlunun saadetinin vesilesi olarak gösterdiği hadisleriyle<sup>70</sup> de çelişmektedir.

Tüm bu anlatılanlar göstermektedir ki Hz. Âişe, sorgulayan, her duyduğu sözü ölçüp biçerek akıl süzgecinden geçiren, meseleleri Kur’ân’a arz edip oradan onay almadan kabul etmeyen bir kişiliğe sahiptir.

### 3.3. Tefsiri

Hz. Âişe’nin tefsirine dair bazı örnekler, aslında daha önceki konular içerisinde verilmişti. Ancak bu başlık altında, onun Kur’ân’ı yorumlarken sosyal olgulara ve vahiy ortamına ne kadar vakıf olduğuna ve bu vukufiyetin Kur’ân tefsirinde ne kadar önemli olduğuna dair bir örnek verilecektir.

Nisâ Sûresi’nde yetim haklarını korumak üzere şöyle buyrulur:

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/92 (No. 1502).

68 Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999), 3/124 (No. 1641).

69 Buhârî, “Tıb”, 43 (No. 5755); Müslim, “Selâm”, 110-114; Ebû Dâvûd, “Tıb”, 24 (No. 3910). Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3: 92.

70 Tirmizî, “Edeb”, 58 (No. 2824); İbn Mâce, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. (b.y.: Dâru’r-risâleti’l âlemiyye, 1430/2009), “Nikâh”, 55 (No. 1993); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/55 (No. 1445).



وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ  
وَتِلَاثَ وَرُبَاعَ ۖ إِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ  
أَلَّا تَعُولُوا

“Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden endişe ederse-  
niz, (onlar değil) beğendiğiniz başka kadınlardan ikişer, üçer, dörder  
nikâhlayın. Eğer eşler arasında adaletli davranmamaktan korkar-  
sanız tek kadınla veya mülkiyetinizde bulunanlarla yetinin; bu, ada-  
letten ayrılmamanız için en uygun olanıdır”.<sup>71</sup>

Hz. Âişe ayeti, o günün şartlarında yetimlere vasilik yapan kim-  
selerin, onlara karşı yaptığı haksız bir uygulamayı öne çıkararak açık-  
lamakta ve iki hususa dikkat çekmektedir:

1. Yetimlere vasilik yapan kimseler, onların mallarına tamah ede-  
rek yetimleri nikâhları altına alırlardı. Fakat onlara karşı herhangi bir  
sevgi hissetmezler ve onlara eş olarak da muamele etmezlerdi. On-  
ları mağdur ederler ve sadece mallarına sahip olurlardı. Ayet onla-  
rın bu tavırlarını reddetmekte ve onlara: “Yetimleri bu şekilde nikâh  
altına alıp onlara zulmedeceğinizde, dünyada evlenilecek kadın mı  
kalmadı, işte size başka kadınlar... Onların, size helal olanlarından  
ve hoşunuza gidenlerinden ikişer, üçer, dörder alın ama bu yetimle-  
rin mallarına göz dikerek onlara zulmetmeyin” mesajı vermektedir.<sup>72</sup>

2. Bu ayet, yetimlere vasi olan kimselerin, malları ve güzellik-  
leri hoşlarına giden yetim kadınları nikâhlamaları esnasında onlara  
diğer kadınlara verdikleri mehirlerden daha düşük mehir vermele-  
rini reddetmektedir. Bu vasiler, velayetleri altındaki kadınlara yap-  
tıkları bu uygulamalarıyla hem yetimlerin mallarına sahip olmakta  
hem de hoşlandıkları güzel kadınlarla mehir vermeden veya eksik

71 en-Nisâ 4/3.

72 Buhârî, “Tefsîr Sûre 4”, 1 (No. 4573); Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/533.

mehir vererek evlenme imkânını elde etmektedirler. Ayet ise bu duruma karşı çıkmakta ve “Ya onlarla diğer kadınlara ödediğiniz mehirlerini ödeyerek evlenin ya da onları bırakıp başka kadınlara ikişer, üçer, dörder evlenin mesajı vermektedir”.<sup>73</sup>

Hz. Âişe her iki yorumda da ayetin yetim kadınların hakkını koruduğunu savunmuş ve yorumunda özellikle yetim kadınlara zulmedilmesinin önlenmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Nitekim ayetlere de bu zaviyeden yaklaşmış ve gününün önemli bir sosyal problemine çözüm üretmeye gayret etmiştir. Bu yönüyle Hz. Âişe, sosyal meseleleri tefsirin konusu yapan müfessirlerin ilklerindedir. Bir yönüyle de ictimâî tefsir ekolünün öncülerindedir.

Aslında bu ayet, yetimlerin hak ve hukukunu düzenleyen bir ayettir ve doğrudan çok eşliliği konu alan bir ayet de değildir. Yetim haklarından bahsederken ara bir cümle olarak ikişer üçer dörder kadınlara evlenmekten bahsetmektedir. Aslında ayetin satır araları dikkatlice okunduğunda, *yetimlere zulmetmeyin* mesajını öne çıkarmak üzere, eğer yetimlerle evlilik onların zulme uğramasına yol açacaksa, başka kadınlara evlilikten söz edildiği açıkça görülecektir. Hatta bu ayetin, “Eğer adaletli davranmamaktan endişe ederseniz tek bir kadınla evlenmek adaleti gözetmenize daha uygun olacaktır” bölümü “*Ne kadar istesiniz de eşler arasında adaleti gerçekleştiremezsiniz*”<sup>74</sup> ayetiyle beraber okunduğunda tek eşliliği işaret ve teşvik ettiği de görülecektir.<sup>75</sup>

## Sonuç

Hz. Âişe, gerek ilmi şahsiyeti gerekse müminler arasındaki konumu itibarıyla haklı bir şöhrete sahip olmuştur. O, pek çok ilim dalında olduğu gibi Kur’ân ilimleri alanında da ashab arasında

73 Buhârî, “Tefsîr Sûre 4”, 2 (No. 4574); Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 7/531-532.

74 en-Nisâ 4/129.

75 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Karataş, *Kur’ân’da Kadın*, 118-134.

temayüz etmiştir. Nitekim Hz. Âişe küçük yaşta babasından ve ailesinden dinlediği kadarıyla Kur'ân'ı ezberlemeye başlamış ve Hz. Peygamber henüz hayattayken hafız olan sahabîler arasına katılmıştır. Hz. Peygamber'le çok küçük yaşta evlenmesi, Kur'ân ilimleriyle daha yakından ilgilenmesinin yolunu açmış, bunun sonucunda Kur'ân vahyine şahit olarak ayetlerin nüzûl ortamına vakıf olmuştur. İlk kaynak olan Hz. Peygamber'den ayetlerin tefsiri ile ilgili pek çok açıklamayı öğrenmiş ve daha sonrakilere önemli bir miras olarak aktarmıştır.

Kendine özel bir Mushaf edinmiş ve bu Mushaf'ta bazı ayetlerin açıklaması mahiyetinde notlar oluşturmuş, bu notlar da daha sonrakiler için önemli bir tefsir malzemesi haline gelmiştir.

Kur'ân'ı tefsir ederken, onun bütünlüğünü gözetmeye büyük önem vermiş ve anlamadığı ayetleri öncelikle yine Kur'ân'a müracaat ederek anlama yoluna gitmiştir. Anlamadığı bir kısım ayetleri de bizzat Hz. Peygamber'den sorarak öğrenmiş ve Kur'ân'ı Hz. Peygamber'den öğrendiği şekilde anlamlandırmaya ve yaşamaya gayret etmiştir. Vahiy ortamını ve nüzûl sebeplerini çok iyi bilmesi vesilesiyle, Kur'ân tefsirinde bu bilgileri de başarıyla kullanmıştır. Hz. Âişe tefsirde rey ve içtihat metodunu da kullanmaktan geri kalmamış, ayetleri akıl ve tefekkür süzgecinden geçirerek ulaştığı kanaati dile getirmekten çekinmemiştir.

Hz. Âişe karşılaştığı olayları, duyduğu haberleri kimden gelirse gelsin hemen kabul etmemiş, onları sorgulamış, doğrusunu öğrenmek için gayret sarf etmiş, bu haberleri ve olayları Kur'ân'a ve onun canlı örneği olan Hz. Peygamber'in yorumlarına arz etmiş, böylece Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in onay verdiği bilgileri gündemine almıştır. Akıl ve vahiy süzgecinden geçirmedeği bilgiyle arasına daima belli bir mesafe koymuştur.

Tefsirinde sosyal problemlerin çözümüne yönelik mesajları ön plana çıkarmış ve Kur'ân'ı yaşanan bir hayat kitabı haline getirmiştir. Bu yönüyle onu, ictimaî tefsir metodunu kullananların öncülerinden saymak asla yanlış olmayacaktır.

## Kaynakça

- Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habiburrahman el-A'zâmî. 11 Cilt. Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403.
- Ahmed b. Hanbel. *Fezâilü's-sahâbe*. thk. Muhammed Abbâs. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1403/1983.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. 45 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Âlûsî, Şihâbüddin Mahmûd b. Abdillâh el-Hüseynî. *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. Thk. Ali Abdülbârî Atiyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1415.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. b.y.: Dâru tavki'n-necât, 1422.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: DİB Yayınları, 1988.
- Dahîl, Saîd Fâyiz. *Mevsûatü fihî Âişe ümmi'l-mü'minîn; hayâtühâ ve fikruhâ*. Beyrut: Dâru'n-nefâis, 1409-1989.
- Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Thk. Şuayb el-Arnaût – Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf. *el-Bahru'l-muhît fi tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1420.
- Fayda, Mustafa. “Abdullah b. Cüd'ân”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/93-94. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Fayda, Mustafa. “Âişe”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/201-205. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh b. Manzûr ed-Deylemî. *Meânî'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî v.dğr. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Mısriyyeti li't-te'lîf ve't-terceme, ts.

- Hatûb el-Bağdâdî, Ebûbekir Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Tarihu Bağdâd*. thk. Beşar Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Daru'l-garbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- Hâkim, Ebû Abdillâh. *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'ilmîyye, 1411/1990.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1412/1992.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasen. *Tarihu Dimaşk*. thk. Amr b. Garâme el-Umrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Ebî Dâvûd, Ebûbekir Abdullâh b. Süleymân el-Eş'as es-Sicistânî. *Kitâbü'l-mesâhif*. thk. Muhammed b. Abde. Kahire: el-Fârûk el-hâfise, 1423/2002.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed. *Fethu'l-bârî bi şerhi sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Marife, 1379.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvîd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'ilmîyye, 1415.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullâh Hüseyin b. Ahmed. *Muhtasar fi Şevâzî'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.
- İbn Mâce. *Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. 5 Cilt. b.y.: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'ilmîyye, 1410/1990.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddin Ebû'l-Hayr. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*. thk. Ali Muhammed Dabbâ'. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, ts.
- Karaman. Hayreddin, – Çağrıncı, Mustafa. – Dönmez, İ. Kâfi. – Gümüş, Sadrettin. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- Karataş, Zübeyir. *Kur'ân'da Kadın*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2020.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Şemsüddin. *el-Câmiu li ahkâmî'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî – İbrahim Etfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-kütübî'l-Mısıriyye, 3. Basım, 1384/1964.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Nedvî, Seyyid Süleymân. *Sîretü's-seyyide Âişe; Ümmil-mü'minîn*. çev. thk. Muhammed Hâfız en-Nedvî. Beyrut: Dâru'l-kalem, 1424/2003.

- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb. *Sünen*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Haleb: Mektebü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. el-İmâm Ebî Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1422/2002.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *ed-Dürru'l-mensûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Ebü'l-Kâsım. *Müsnedü's-Şâmiyyîn*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1984.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Camîu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-risâle, 1420/2000.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Sünen*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1998.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali. *Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân*. Thk. Âsım b. Abdilmuhsin el-Humeydân. Dammâm: Dâru'l-islâh, 1412/1992.
- Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 3. Basım, 1405/1985.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed. *el-İcâbe li îrâdi me'stedrekethü Âişe ale's-sahâbe*. thk. Saîd el-Afgânî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1358/1939.